

Сайко М. А.,

аспірант кафедри германських мов та перекладу Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ НІМЕЦЬКИХ АКТИВНИХ ДІСПРИКМЕТНИКІВ У МЕДИЧНИХ ТЕКСТАХ

Анотація. У статті проаналізовано наслідки провадження позамовних суспільно-політичних процесів та їхнє відображення в сучасній медичній термінології. Увагу зосереджено не лише на нормативності вживання активних дісприкметників на **-уч-ий, -юч-ий** в українській мові, але й, насамперед, на відтворенні медичних німецьких активних дісприкметників українською мовою. Встановлено, що їхнє відтворення може становити труднощі для медичних перекладачів. Тому запропоновано перелік найуживаніших нормативних словотвірних способів їхнього відтворення.

Ключові слова: німецько-український переклад, активні дісприкметники, медична термінологія, Медичний термінологічний бюлетень

Актуальність вибраної теми полягає у висвітленні політичної природи мови, зокрема в розкритті походження активних дісприкметників на **-уч-ий, -юч-ий** в українській фаховій мові медицини та необхідності унормування відповідної медичної термінології. У контексті **порушеного питання** державних процесів терміноутворення та стандартизації терміносистем фахових підмов в Україні медичні перекладачі все частіше зіштовхуються з проблемою відтворення активних дісприкметників у німецько-українському перекладі. Тому **мета** пропонованого дослідження полягає в унормуванні мовного інструментарію для перекладачів німецько-українського напрямку медичного перекладу на рівні словотвору. **Новизна** запропонованої розвідки полягає в зіставній історичній реконструкції вживання активних дісприкметників у медичних лексикографічних джерелах, а також в оптимізації термінологічної системи української фахової підмови медицини за допомогою нормативних словотвірних моделей.

Об'єктом цієї розвідки є активні дісприкметники німецької та української мов. **Предметом** дослідження є способи нормативного відтворення німецьких активних дісприкметників українською мовою.

Матеріалами для дослідження слугували переклади медичних довідок з німецької мови українською, а також лексикографічні джерела. Обрані методи зумовлені специфікою поставленої мети. *Діахронна соціолінгвістична метода* слугує для відтворення еволюції статусу нормативності активних дісприкметників в українській мові. Не менш важливими є *порівняльно-зіставна та емпірична методи*.

Перед вирішенням проблеми відтворення німецьких активних дісприкметників українською мовою за допомогою наростків **-уч-ий, -юч-ий** варто з'ясувати причини їхнього залучення до цільових текстів. На думку І.Д. Фаріон, «*завжди такі процеси зумовлені не внутрішньомовними причинами, а позамовними*» [1, с. 88]. До позамовних причин використання

нетипових для української мови моделей словотвору можна зарахувати такі:

1) брак (якісних) німецько-українських термінологічних медичних словників. «Німецький словник синонімів і варіантів медичної термінологічної системи», наприклад, фіксує такі форми: *belebendes Mittel* – *збуджуючий медикаментозний засіб* (замість *збуджувальний*), *schmerzstillendes Mittel* – *знеболюючий засіб* (замість *знеболювальний*), *versteifender Wirbelsäulentrismus* – *анкілозуючий спондилоартрит* (замість *анкілозивний*) тощо.

2) поспішне та необачливе послуговування німецько-російськими словниками, а, як відомо, російська мова багата на вивчувані скальковані церковнослов'янські утворення;

3) брак мовних знань у перекладачів.

Вважаю доречним, вивчаючи порушене питання, спростувати нормативність використання активних дісприкметників в українській мові, покликаючись на титанів українського мовознавства. У другому виданні «Уваг до сучасної української літературної мови» (1923) Олени Курило читаємо, що «*в українській народній мові маємо тільки пасивні дісприкметники на -ний, -тий (зібраний, битий), а не маємо ані активних дісприкметників на -чий, -(в)ший, ані пасивних дісприкметників на -мий. Це означає і П. Житецький: «Щодо активних дісприкметників, то їх зовсім нема в народній мові»* [2, с. 12]. Німець за походженням, але українець за переконанням, Ю. Шевельов також засвідчує ненормативність вживання активних дісприкметників в українській мові, стверджуючи, що «*це чисто книжні витвори, зовсім не можливі в побутовій мові, і з'являються вони або під впливом старої традиції, або – найчастіше – під впливом чужих мов з розвиненою системою часових дісприкметників. Поза тим літературна мова уникає подібних дісприкметників*» [3, с. 368]. Про те, що досліджувані лексеми не є характерними для української мови, стверджують також І. Вихованець та Б. Антоненко-Давидович.

Не зайва річ буде зауважити, що послуговування чужими словотвірними моделями не свідчить про нестачу питомих. Питання полягає лише в тому, чому деякі укладачі словників (не лише медичних) активно заносять до словникових статей такі форми. Із цілковитою впевненістю можна стверджувати, що причина таких явищ зовсім не у внутрішніх лексико-синтаксичних законах, а в так званих «політичних законах». 26 квітня 1933 року «Резолюція комісії народного комісаріату освіти для перевірки роботи на мовному фронті в справі граматичні» засудила невживання активних дісприкметників в українській мові, позаяк їхнє невживання є результатом шкідливої націоналістичної роботи. До так званого «націоналістичного рецепту» належать «*безоглядні рецептурні перепони найменшим можливостям творення*

прикметникових форм типу дієприкметників активних, неминучих в деяких випадках стилістично-перекладницької практики (напр. існуючий, пануючий)» [4, с. 56]. 1934 року Всеукраїнська академія наук оприлюднила «Медичний термінологічний бюлетень», завдання якого полягало в тому, аби «видані в минулому словники очистити від націоналістичної термінології» [5, с. 5], позаяк «усі ці словники багато нашкодили медичній термінології» [5, с. 6].

Пропоную лиш дещо зануритися в діяхронію, порівнявши словникові статті окремих медичних перекладних словників 20-х років та тих, що видавалися після ухвалення Резолюції комісії НКО. Для співставлення пропоную такі словники: «Медичний російсько-український словник» (Кисільов, 1928), «Практичний словник медичної термінології» (Крамачевський, 1931), «Медичний термінологічний бюлетень» (Мустьяца, 1934), «Словник медичної термінології» (Кириченко, 1936):

Після переднього слова в «Медичному термінологічному бюлетені» подається стаття «За радянську медичну термінологію» (В. Ярошенко, І. Кириченко), яка нещадно критикує термінологію тих словників, що видавалися раніше, бо ж «совецькі» автори «детально проаналізували» словники Галина, Кисільова, Крамачевського та інших. Словника Крамачевського, скажімо, звинуватили вони в тому, що подані в ньому терміни «свідчать про націоналістичну настанову словника, про тенденційне націоналістичне добирання слів-термінів, а відтак і про викривлювання медичної термінології» [5, с. 8]. Одним із яскравих та дотичних до цієї розвідки прикладів обвинувачування в так званому «націоналістичному шкідництві» є невживання активних дієприкметників: «**Вільнопрактикуючий лікар** – немає [в націоналістичних словниках] вільнопрактикуючий лікар, подано лікар-неурядовець – це врач-нечиножник, лікар вільної практики – це врач свободной практики» [5, с. 8].

Цікавим прикладом слугуватиме також лексема *разлагающийся*, переклад якої містять усі досліджувані словники. До ухвалення Резолюції вживалися прикметники з наростком **-ов-ий** (розпадовий, розкладовий). Починаючи від «Медично-

го термінологічного бюлетеня», маємо описову конструкцію «той, що розкладається». Автори статті «За радянську медичну термінологію» звинуватили такий словотвір у польському походженні, спонукаючи до «звичайних масово вживаних прикметників на **-ий**» [5, с. 13]. Можемо лише припускати, що сьогодні ті автори наполягали б на вживанні форми *книжний* замість *книжковий*.

Зважаючи на результати здійсненої аналізи, можна впевнено стверджувати, що ухвалення Резолюції (яку по праву можна вважати «мовним Чернобилем»), а згодом і оприлюднення «Медичного термінологічного бюлетеня» слугували інструментом уподібнювання української мови до російської.

Отож, «аби сьогодні не бути закладниками резолюцій зі сталінських часів і не виконувати їхніх антинаукових приписів» [1, с. 91], укладаючи словники (не лише медичні), варто керуватися принципом незалучення до них активних дієприкметників на **-уч-ий, -юч-ий**, позаяк в українській мові не маємо таких лексем.

Вивчаючи німецько-українські медичні паралельні тексти, часто доводиться наштотуватися на таку живцем здерту лексику (зрозуміло, з якої мови), або, як слушно казав С. Караванський, на своєрідні неоковирні динозаври [9, с. 116]. Подаю декілька прикладів, лише зауважуючи, що переклади медичних довідок здійснювали дипломовані перекладачі:

... *Stauungsödem bei dekompensierter Leberzirrhose oder auch rezidivierende ödematöse Pankreatitis ohne Nachweisende Nekrosenbildung.*

... *застійний набряк при декомпенсованому цирозі або рецидивуючий набряклий панкреатит, некроз що невиявлений.*

Ophthalmologischer Befund: *Folgen schwerer Kontusion und perforierender Splitterverwundung beider Augen: multiple Fremdkörper, Aphakie, Leukomverwachsung an Hornhaut beider Augen; Pupillenektopie, traumatische Polykorie des rechten Auges. Netzhautablösung an beiden Augen. Schleichende Uveitis beider Augen.*

Офтальмолог: *Наслідки важкої контузії та проникаючого уламкового поранення обох очей: множинні сторонні тіла,*

Таблиця 1

	1928	1931	1933	1934	1936
аглотинирующий	аглотинативний	аглотинативний	РЕЗОЛЮЦІЯ	-	аглотинуючий
анестезирующий	анестезний, анестезійний	анестезійний, незчуйний		анестезуючий	анестезуючий
блуждающий (нерв)	блудний	блудний		блукаючий	блукаючий
вільнопрактикующий врач	лікар вільної практики, вільний лікар	лікар вільної практики, лікар-неурядовець		лікар вільнопрактикуючий	вільно-практикуючий лікар
выздоровлюющий	-	видужний		видужуючий, одужуючий	видужуючий, одужуючий
вяжущий (засіб)	терпкий, в'язкий	зв'язний		зв'язуючий	зв'язуючий
галопирующий	скачущий, невпинний (скачущий пульс, скачуща пропасниця)	скачущий		галопуючий	галопуючий
опоясывающий (лишай)	-	оперезний		оперезуючий	оперізуочий
повреждающий	-	ушкідний		пошкоджуючий	пошкоджуючий, ушкоджуючий
привлекающий	-	притяжний		притягаючий	притягаючий
противодействующий	- але наявні <i>рівнодійний, рівночинний, самодійний</i> (а не <i>рівнодіючий</i> тощо)	протичинний	протидіючий	протидіючий	
разлагающийся	розпадовий	розкладовий	НКО	той, що розкладається	той, що розкладається
стреляющий (про біль)	-	стрільний		стріляючий	стріляючий

афакія, зрощені більма розівок обох очей; ектопія зіниці, травматична полікорія правого ока. Відшарування сітківки обох очей, млявоперебігаючий увеїт обох очей.

Зіставмо з літературною мовою:

Таблиця 2

Німецька мова	Карикатурна форма	Українська мова
<i>rezidivierend</i>	рецидивуючий	рецидивний, поворотний
<i>perforierend</i>	проникаючий	прохідливий, проникливий
<i>schleichend</i>	млявоперебігаючий	млявий

Аби уникнути використання форм на **-уч-ий, -юч-ий**, пропонуємо розглянути найпоширеніші способи відтворення українською мовою німецьких активних дієприкметників, що безпосередньо стосуються галузі медицини:

1. Віддієслівні та відіменникові прикметники на **-н-ий**:

– *absteigende Aorta* – *низхідна* аорта;
 – *alternierender Puls* – *переміжний* пульс;
 – *anästhesierender Stoff* – *анестезійна* речовина;
 – *chronisch-rezidivierende Infektion* – *хронічна рецидивна* інфекція;

– *eiternde Wunde* – *гнійна* рана;
 – *gleitende Hernie* – *ковзна* кіла;
 – *lanzinierende Schmerzen* – *стрільний* біль;
 – *rezidivierende Pankreatitis* – *рецидивний* панкреатит;
 – *schnellwirkendes Beruhigungsmittel* – *швидкодіючий* заспокійливий засіб;

– *starkwirkendes Schmerzmittel* – *сильнодіючий* (сильний) знеболювальний засіб;

– *wandernder Nerv* – *блудний* нерв (хоча чинна Анатомічна номенклатура (2002) містить *блукаючий* нерв).

2. Віддієслівні прикметники на **-льн-ий**:

– *belebendes Mittel* – *збуджувальний* (медикаментозний) засіб;

– *schmerzstillendes Mittel* – *знеболювальний* засіб (засіб знеболення, знечулення);

– *entfeuchtende Eigenschaften* – *зневоднювальні* характеристики;

– *erregender Impuls* – *збуджувальний* імпульс;

– *kräftigendes Mittel* – *зміцнювальний* засіб;

– *ossifizierendes Fibrom* – *осифікувальна* фіброма (остеофіброма);

3. Відіменникові прикметники на **-цій-н-ий**:

– *absorbierender Schaumverband* – *абсорбційна* (вбирна) губчаста пов'язка;

– *fluoreszierende Stoffe* – *флюоресценційні* речовини;

– *neutralisierende Antikörper* – *нейтралізаційні* антитіла;

– *pulsierende Kopfschmerzen* – *пульсаційний* головний біль;

– *zirkulierender Immunkomplex* – *циркуляційний* імунний комплекс.

4. Віддієслівні прикметники на **-яч-ий, -уч-ий**:

– *wandernde Schmerzen* – *бродячий* (мандрівний) біль;

– *juckende Dermatoze* – *свербляча* дерматоза;

– *zischende Rasselgeräusche* – *шиплячі* хрипи;

– *bohrende Schmerzen* – *свердлячий* біль;

– *brennende Schmerzen* – *пекущий* біль.

5. Відіменникові прикметники на **-ивн-ий**:

– *versteifender Wirbelsäulenrheumatismus* – *анкілозивний* спонділоартрит;

– *fortschreitender Katarakt* – *прогресивна* катаракта;
 – *sklerosierende Panenzephalitis* – *склерозивний* паненцефаліт.

6. Віддієслівні прикметники на **-івн-ий**:

– *deformierende Arthrose* – *деформівний* артроз.

7. Віддієслівні прикметники на **-к-ий**:

– *adstringierendes (zusammenziehendes) Mittel* – *в'язкий* засіб;

– *drückende Schmerzen* – *давкий* біль.

8. Віддієслівні прикметники на **-лив-ий**:

– *perforierende Verwundung* – *проникливе* поранення.

9. Прикметники та інші частини мови, що утворені від інших коренів:

– *behandelnder Arzt* – *закріплений* лікар;

– *diensttuender Arzt* – *черговий* лікар;

– *lebensbedrohende Erkrankung* – *життєво небезпечне* захворювання;

– *leitender Arzt* – *головний* лікар (завідувач відділу (а не відділення));

– *schleichende Uveitis* – *млявий* увеїт;

– *springende Arthritis* – *міграційний* артрит;

– *totbringende Dosis* – *смертельна* доза.

10. Прикметники зі словами **щораз, чимраз, дедалі**:

– *schwächer werdende Patienten* – *щораз слабші* пацієнти;

– *steigende Temperatur* – *щораз більша* температура.

11. Іменники(-прикладки):

– *beratender Arzt* – *лікар-консультант*;

– *nagender Schmerz* – *скиміння* (скимний біль).

12. Логічні вилучення з цільового тексту:

– *die Haut und das darunter liegende Gewebe* – *шкіра та тканина* під нею.

Варто відзначити, що перелік запропонованих способів відтворення німецьких активних дієприкметників українською мовою не є повним. Мета його створення полягала передусім у виокремленні головних та найуживаніших способів перекладу виучуваних лексем.

Під час провадження цієї розвідки було встановлено, що відтворення не лише німецьких активних дієприкметників, але й деяких найпоширеніших іменникових термінів можуть значно погіршити якість перекладу:

Таблиця 3

Німецька мова	Карикатурна форма	Українська мова
Aufheber, Aufhebemuskel	підіймаючий м'яз	м'яз-підіймач
Aufrichter, Aufrichtmuskel	випрямляючий м'яз	м'яз-випрямляч
Wirkstoff	діюча речовина	чинна речовина
Schmerzmittel	знеболюючий засіб	знеболювальний засіб (засіб знеболення, знечулення)
Beruhigungsmittel	заспокоюючий за-сіб	заспокійливий засіб

Отож беручи до уваги напрацювання та здобутки українських науковців, а також проаналізувавши відповідні лексикографічні джерела, можна з впевненістю висловити про політичну заангажованість вживання активних дієприкметників на **-уч-ий, -юч-ий** в українській мові. Зрештою, зіставивши та наочно продемонструвавши окремі статті перекладних словників минулого століття, можна стверджувати, що саме ухвалення згаданої в статті Резолюції та опублікування бюле-

тения 1934 року спричинилися до залучення відповідних форм до української фахової мови медицини. Аби полегшити роботу медичним перекладачам, у статті запропоновано перелік нормативних словотвірних способів відтворення українською мовою німецьких активних дієприкметників. З огляду на їхню кількість спростовано першість та єдиність описового способу штибу *той, який (що) + дієслово*. Нема сумніву, що існує значно більше способів відтворення активних дієприкметників, досліджування та виокремлювання яких може послугувати завданням для **перспективного** дослідження.

Література:

1. Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): [монографія]. Вид. 3-тє, доп. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 332 с.
2. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. 2-ге вид. Всеукр. Акад. наук, Філол. секція. Київ: Книгоспілка, 1923. 118 с.
3. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.). К.: Темпора, 2012. 664 с.
4. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні (зовнішня історія української мови). К.: К.І.С., 2004. 168 с.
5. Мусяца П. Медичний термінологічний бюлетень. К.: Видавництво ВУАН, 1931. 66 с.
6. Кисільов В.Ф. Медичний російсько-український словник. Вип. 3 (відтвор. вид. 1928 року). Всеукр. Акад. наук, Інст. енциклоп. Наук. К.: ВАТ «Політграфкнига», 2008. 172 с.
7. Крамачевський В., П'ятак О., Савицький В., Туровець О., Шуринок А. Практичний словник медичної термінології. Сер. практ. словників, вип. 1. Всеукр. Акад. наук, Наук.-досл. інст. мовознавства, Відділ термінології та номенклатури. Харків: Держ. вид. «Радянська школа», 1931. 86 с.
8. Кириченко М., Василевський Ст., Ізюмова О. Словник медичної термінології. К.: Держ. мед. в-во, 1936. 221 с.
9. Караванський С. Секрети української мови. 2-ге розширене вид. Львів: Бак, 2009. 344 с.

Сайко М. А. К проблеме перевода на украинский язык немецких активных причастий в медицинских текстах

Аннотация. В статье проанализированы последствия проведенных внеязыковых общественно-политических процессов и их отображение в современной медицинской терминологии. Внимание сосредоточено не только на нормативности употребления активных причастий на **-уч-ий, -юч-ий** в украинском языке, но и, прежде всего, на переводе медицинских немецких активных причастий на украинский язык. Установлено, что их перевод на украинский язык может представлять трудности для медицинских переводчиков. Поэтому предложен перечень важнейших нормативных словообразовательных способов их перевода.

Ключевые слова: немецко-украинский перевод, активные причастия, медицинская терминология, Медицинский терминологический бюлетень.

Saiko M. Translation issues of German participles into Ukrainian in medical texts

Summary. The article analyzes the implementation consequences of extra-lingual socio-political processes as well as their reflection on modern medical terminology. Attention is focused not only on the standard usage of active participles with endings **-уч-ий, -юч-ий** in the Ukrainian language, but also primarily on the translation of the medical German active participles into Ukrainian. It has been proven that their translation into Ukrainian poses significant difficulties for medical translators. Therefore, a list of the most commonly used normative word-formation means for their translation has been proposed.

Key words: German-Ukrainian translation, active participles, medical terminology, Bulletin of medical terminology.